

Social Work & Education

©SW&E, 2016

Halyna Leshchuk,
*Ph.D., Associate professor,
Department of Social Education and
Social Work, Ternopil Volodymyr
Hnatyuk National Pedagogic
University*

Галина Лещук,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

*Ternopil, Ukraine,
м. Тернопіль, Україна
h.v.leshchuk@gmail.com*

Received: September, 2016
1st Revision: October, 2016
Accepted: December, 2016

ORCID iD: 0000-0002-0017-9464

Leshchuk, H. (2016). Social work with children with autism spectrum disorders: communicative aspect, *Social Work and Education, Vol.3, No. 2., pp.26-33*

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито специфіку комунікативної взаємодії соціального працівника з дітьми із розладами аутистичного спектру (РАС). Зазначено, що формування комунікативних навичок у дітей із РАС є насамперед проблемою соціально-педагогічного та психологічного характеру, яка потребує практичного вивчення та вирішення. Окреслено особливості та форми комунікації дітей із аутизмом. Охарактеризовано основні програми, метою яких є покращення та розвиток комунікативної взаємодії дітей-аутистів. Розглянуто основні стадії комунікації дитини із РАС та їх значення для подальшого планування роботи соціального працівника. Зазначено, що підготовка фахівця до роботи з дітьми із РАС має включати п'ять аспектів: теоретичні знання про аутизм; знання діагностичного інструментарію; адаптація навколишнього середовища до конкретної вади чи розладу у дитини; функціональність знань і вмій, які засвоює дитина із РАС; адаптованість навчально-розвиваючих методик до особливостей дитини із РАС. Розкрито поняття альтернативної комунікації та її значення для розвитку комунікативних навичок дітей із РАС.

Ключові слова: соціальна робота, комунікація, соціальна взаємодія, аутизм, розлади аутистичного спектру.

Вступ.

У професійній соціальній роботі комунікація давно стала основним інструментом, за допомогою якого здійснюється соціальна та освітня діяльність. На рівні споживачів соціальних послуг, фахівців, соціальних інститутів, інституційної стратегії комунікація насамперед позиціонується як засіб налагодження співпраці у системі суб'єктно-об'єктних зв'язків соціальної роботи. Ця співпраця залежить як від динаміки розвитку груп фахівців, так і міжособистісних зв'язків, які виникають на різних рівнях професійної взаємодії. При цьому кожна цільова проблемна група вимагає диференціації комунікативного впливу з боку фахівця, виходячи з її специфіки, проблем, потреб, соціально-психологічних особливостей. Діти – особлива категорія клієнтів фахівця соціальної сфери. Діти з особливостями розвитку – подвійно особлива.

За даними ООН у світі налічується близько 70 мільйонів осіб із розладами аутистичного спектру (РАС), із затримкою і порушеннями соціальних навичок, що ускладнюють їх соціальну інтеграцію й адаптацію. Всесвітня організація аутизму наводить дані, за якими у 2008 році спостерігався 1 випадок аутизму на 150 дітей, у 2012 році уже діагностувався 1 випадок аутизму на кожні 88 неповнолітніх. Дана статистика демонструє тенденцію до збільшення чисельності дітей-аутистів, що пояснюється активною урбанізацією суспільства, перенасиченістю людства інформацією, а також вакцинацією в ранньому віці без урахування індивідуальних особливостей здоров'я і розвитку дитини (Афанасьєва О.Г., Зиянгирова Э.И., 2015, с. 57). Усе частіше аутизм називають не вадю чи хворобою, а особливістю розвитку, що акцентує увагу на необхідності формування в особи з аутизмом насамперед навичок соціальної взаємодії, що сприяють пом'якшенню труднощів соціалізації та інтеграції в соціум. Підтверджуючи цю тезу, в європейських країнах та у США дітей-аутистів називають не дітьми з особливими потребами, а дітьми з підвищеними потребами.

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що зарубіжними та вітчизняними вченими (Е. Гарр, П. Хант, Т. Лейтон, Е. Шоплер, Л.Р. Вотсон, І. Ковалець, С. Нікіфорова, О. Нікольська) накопичено певний досвід, який дозволяє стверджувати, що формування комунікативних навичок у дітей із РАС є проблемою соціально-педагогічного та психологічного характеру, яка потребує практичного вивчення.

Мета статті: розкрити зміст та особливості комунікативної взаємодії соціального працівника з дітьми із розладами аутистичного спектру.

Завданнями дослідження є: визначити особливості комунікації дітей із розладами аутистичного спектру; охарактеризувати аспекти підготовки фахівця до роботи з дітьми із РАС; розкрити практичні аспекти роботи соціального працівника щодо налагодження комунікативної взаємодії із дитиною-аутистом.

Для розв'язання поставлених завдань було застосовано загальнонаукові методи теоретичного дослідження, зокрема: теоретичний аналіз наукових джерел, порівняння та узагальнення даних.

Основна частина.

Робота з дітьми із РАС представляє комплексну діяльність із залученням різних фахівців (психологів, соціальних працівників, соціальних педагогів, корекційних педагогів, дефектологів), співпраця яких спрямована на досягнення позитивної динаміки у розвитку дитини із РАС та її соціалізації. Міжфункціональна взаємодія інститутів соціальної роботи, медицини та освіти також зумовлена інтеграцією вирішуваних завдань заради досягнення головної мети – сприяти нормальній життєдіяльності дітей, які страждають аутизмом, оптимізувати задоволення їх потреб, максимально включити їх в соціум. Розробка і реалізація гуманістичної парадигми різних галузей педагогічної науки, медицини, соціальної роботи дозволяють посилити увагу до таких дітей, а також до вимог сучасної цивілізації, до більш повного задоволення соціокультурних потреб дітей з особливостями розвитку (Кондратенко Е.В, 2013).

Розлади аутистичного спектру являють собою особливі поведінкові стани, до яких відносяться власне аутизм, синдром Аспергера і неспецифічні порушення психічного розвитку. Зазначені розлади пов'язані з порушеннями функціонування мозку, наслідком яких є труднощі комунікації як зовнішньої (соціальної), так і внутрішньої (на рівні міркувань та рефлексії).

Для успішної комунікації з дитиною із РАС важливо не тільки зрозуміти, якою є її особиста комунікація, важливо з'ясувати, навіщо дитина в принципі вдається до комунікації. Розуміння цілей і мотивів комунікації дасть можливість допомогти дитині знайти нові методи та причини для комунікації. Навіть у ситуаціях, коли складається враження, що з дитиною неможливо налагодити контакт, слід не втрачати надію і продовжувати спостереження, щоб вивчити слабкі та сильні сторони комунікації дитини, підлаштовуючись під її особливості. Слід пам'ятати, що крім звичних способів комунікації дитина із РАС може використовувати інші способи для налагодження комунікативної взаємодії із оточуючими: плач, жести, погляд, вказування на бажаний предмет рукою дорослого, ехолалію (повторювання звуків та чужих слів), картинки та зображення тощо.

Виділяють дві форми комунікації:

1) неусвідомлена комунікація: коли дитина каже або робить щось, не припускаючи, що це якимось вплине на інших людей. Цей вид комунікації може виступати інструментом самозаспокоєння дитини, сприяти концентрації її уваги або бути реакцією на ті чи інші події;

2) усвідомлена комунікація: коли дитина каже або робить щось з метою передати інформацію іншій людині. Цей вид комунікації може демонструвати протест проти чужих вимог або прохань. Усвідомлена комунікація легше здійснюється, коли дитина починає розуміти, що її поведінка та дії впливають на інших людей. Для дитини з РАС перехід від неусвідомленої до усвідомленої комунікації є значним прогресом і успіхом, який може стати переворотною точкою у розвитку дитини.

Існує ряд програм, метою яких є покращення та розвиток комунікативної взаємодії дітей із РАС, і котрі призначені, насамперед, батькам таких дітей.

Серед найбільш відомих:

Hanen-програми, розроблені Ханен-центром у Онтаріо, спрямовані на навчання комунікативним навичкам батьків дітей із РАС.

Програма «Більше, ніж слова» (The More than Words program) – сімейно-орієнтована програма, яка допомагає озброїти батьків дітей із РАС практичними інструментами, які дозволяють подолати труднощі комунікації та створити сприятливі умови для комунікативної самореалізації дитини.

Схожою до попередньої є *програма TalkAbility*, але її специфіка полягає в тому, що вона призначена для сімей із дітьми у віці від трьох до семи років із легкими проявами аутизму. Обидві програми вчать батьків виявляти й адекватно реагувати на спроби дитини спілкуватися, якими б дивними чи незвичними ці спроби не були (The Hanen Programs. Доступ: <http://researchautism.net/autism-interventions/types/parent-training-and-support>).

RDI (Relationship Development Intervention) перша систематизована програма втручання, спеціально призначена для допомоги дітям, які зазнають труднощів у процесі налагодження соціальної взаємодії з оточенням.

Програма TEACCH спрямована на лікування та навчання дітей, які мають прояви аутизму та комунікативні порушення. Це комплексна система медико-соціальної реабілітації, яка спрямована як на роботу з дитиною, так і з її родиною. TEACCH спрямована на розвиток індивідуальних навичок, умінь та соціальної адаптації дитини з допомогою методів структурованого навчання. Основна мета програми – поліпшення якості життя людей, що страждають на аутизм, за допомогою активної підтримки незалежності та гнучкості, мінімізації деструктивних форм поведінки, а також розширення соціальних і професійних можливостей. Методика розрахована на дітей від народження до 6 років і включає 296 вправ, які розбиті на блоки за віком і за сферами впливу: імітація, сприйняття, груба моторика, дрібна моторика, координація очей і рук, елементарна пізнавальна діяльність, мовлення, самообслуговування, соціальні відносини.

При розробці програми комунікативного розвитку дитини фахівцю слід враховувати, на якій стадії комунікації перебуває дитина із РАС.

Автори *Hanen-програми* виділили 4 стадії комунікації, кожна з яких залежить від кількох чинників: власне здатності дитини до комунікації, обраного дитиною способу комунікації, мотиву комунікації, розуміння дитиною сенсу комунікації.

Стадія відсторонення. На цій стадії дитина поводить себе відсторонено, її поведінка ніби демонструє незацікавленість оточуючим світом та самим процесом спілкування. Комунікація, якщо й має місце, то в основному носить нецілеспрямований, неусвідомлений характер.

Контактна стадія. На цій стадії дитина починає усвідомлювати, що її дії впливають на інших людей. Дитина буде вдаватися до комунікації, щоб повідомити дорослому про свої бажання та потреби. Для цього вона може підштовхувати або підводити дорослого до бажаних предметів, місць чи ігор.

Стадія ранньої комунікації. Взаємодія дитини з навколишнім світом та оточуючими стає тривалішою та цілеспрямованішою. Дитина починає

повторювати чужі слова, щоб повідомити про свої потреби та бажання. Поступово дитина починає вказувати на предмети, а також переводити погляд. Така поведінка є свідченням проявів двосторонньої комунікації.

Партнерська стадія. На цій стадії комунікація дитини стає більш ефективною. Дитина починає користуватися мовою і стає здатною підтримати найпростішу розмову. Хоча дитина може здаватися впевненою і компетентною, вдаючись до комунікації у знайомій обстановці (приміром, удома), у неї можуть виникнути комунікаційні труднощі на незнайомій території (наприклад, у новому дитячому садку або школі). У таких ситуаціях дитина може вдаватися до завчених чужих фраз і може здатися, що вона ігнорує свого співрозмовника, або порушує правила мовленнєвого етикету, перебуваючи, або не слухаючи партнера по спілкуванню (Communicating and interacting).

Підготовка фахівця до роботи з дітьми із РАС має включати п'ять аспектів:

1) теоретичні знання про аутизм. Теоретичне підґрунтя роботи з РАС включає різні аспекти первинної діагностики та вивчення понятійного апарату. Теоретичні знання дозволяють зрозуміти основні труднощі комунікації осіб із РАС, специфіку їх комунікативних проявів, необхідність використання особливих форм та методів комунікативної взаємодії;

2) знання діагностичного інструментарію, призначеного для виявлення конкретного розладу чи порушення у психічному розвитку дитини у контексті зовнішніх середовищних впливів;

3) адаптація навколишнього середовища до конкретної вади чи розладу у дитини (розвиток альтернативної системи взаємодії);

4) функціональність знань і вмінь, які засвоює дитина із РАС;

5) адаптованість навчально-розвиваючих методик до особливостей дитини із РАС.

Працюючи із дитиною з РАС, фахівець соціальної роботи повинен дотримуватися кількох правил:

– бути насамперед вчителем, а не помічником. У роботі з дітьми, які відчувають труднощі із навичками самообслуговування, часто виникає спокуса зробити щось за них. Однак такий підхід не створює можливостей для розвитку дитини, а лише позбавляє її нагоди навчитися чогось нового для себе;

– обрати відповідний темп. Як правило, дорога навіть до незначного успіху дитини із РАС є дуже довгою і вимагає значного терпіння з боку дорослого, тому поспіх та намагання прискорити темп можуть зруйнувати усі здобутки та досягнення;

– залучати дитину до спільної діяльності. Слід намагатись подолати прагнення дитини із РАС до відсторонення та ізоляції шляхом створення ситуацій із залученням інших дітей та дорослих до ігрової чи навчальної діяльності;

– заохочувати дитину до виявлення ініціативи у комунікації, коли вже помітним є прогрес у налагодженні взаємодії;

- хвалити та відзначати найменші комунікативні успіхи дитини;
- створювати причини для комунікації. Випередження усіх прохань та потреб дитини позбавляє її необхідності у встановленні комунікативного контакту;
- поступово ускладнювати комунікативну взаємодію, наповнюючи середовище життєдіяльності дитини новими предметами, ситуаціями, людьми (Communicating and interacting).

Важливим інструментом формування комунікативних навичок дітей із РАС є *альтернативна (допоміжна) комунікація*, яка являє собою довільну форму спілкування, що дозволяє налагодити взаємодію з людиною, яка не володіє чи має труднощі із звичними формами комунікації. Основне правило альтернативної комунікації – людина повинна мати можливість сказати, що хоче, тим способом і з тією швидкістю, з якою може. Альтернативна комунікація при цьому може використовуватися постійно, тимчасово заміщати звичне мовлення, використовуватися як допоміжний засіб для поліпшення оволодіння мовою. Застосування засобів альтернативної комунікації може бути надзвичайно ефективним для дітей з РАС. При вірному виборі засобу альтернативної комунікації подальшим завданням соціального працівника має стати сприяння у моделюванні сприятливого середовища для комунікативної взаємодії.

Існують різні типи альтернативної комунікації, які підходять дитині з РАС: система PECS – комунікативна система обміну картинками; мова жестів; інтерактивні комунікативні дошки; комунікативні картки-підказки; книги розмов; комунікативні пристрої з синтезатором мови.

Крім дітей із РАС, використовувати альтернативну комунікацію може будь-яка людина, що її потребує в силу тих чи інших особливостей, приміром, маючи:

- порушення слуху (мова жестів);
 - рухові порушення, що створюють моторні труднощі (дизартрія, анартрія, апраксія);
 - інтелектуальні проблеми, що впливають на здатність засвоєння вербальних символів через обмеження можливостей пам'яті, уваги, абстрактного мислення (розумова відсталість);
 - емоційні проблеми і порушення контактної взаємодії, що обмежують здатність до сприйняття слів співрозмовника, а також здатність висловити думки з допомогою абстрактних символів, знаків, слів;
 - специфічні органічні проблеми артикуляції (при синдромі Дауна);
 - прогресуючі захворювання (м'язова дистрофія, множинний склероз);
 - набуті захворювання або травми (внаслідок аварій або інсульту)
- (Вощенко Н., 2015, с. 24).

Висновки.

У контексті соціальної роботи з дітьми із РАС особливої уваги потребує її комунікативна складова, оскільки діти-аутисти найчастіше відчують труднощі із налагодженням комунікативної взаємодії як із

навколишнім соціумом, так і з самими собою. Тоді як медицина, психологія, педагогіка вже значною мірою сформували відповідний інструментарій та методики роботи із дітьми даної категорії, соціальна робота лише перебуває у стадії збагачення та систематизації відповідного досвіду. У зв'язку з цим перспективними напрямками досліджень у руслі окресленої проблеми є вивчення зарубіжного досвіду соціальної роботи з особами із РАС, розробка методик та технологій розвитку комунікативних навичок дітей із РАС, вдосконалення діагностичного інструментарію для вчасного виявлення у дітей розладів аутистичного спектру тощо.

Література

Афанасьєва О.Г., Зиянгирова Э.И. Особенности социальной работы в преодолении трудностей адаптации детей с РДА / О.Г. Афанасьєва, Э.И. Зиянгирова // Социосфера. – 2015. – № 50. – С.57-60.

Вощенко Н. Альтернативные способы коммуникации в работе с детьми с расстройством аутистического спектра / Н. Вощенко // Сибирский вестник специального образования. – 2015. – № 2(15). – С. 22-24.

Кондратенко Е.В. Технологии социальной работы и их роль в процессе помощи детям, страдающим аутизмом / Е.В. Кондратенко // Социосфера. – 2013. – № 4. – С.63-66.

Шоплер Э. Сборник упражнений для специалистов и родителей. Поддержка детей с аутистическими нарушениями от 0 до 6 лет / Э. Шоплер, М. Ланзинд, Л. Ватерс. – Минск: «Медисон», 2009. – 200 с.

Communicating and interacting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.autism.org.uk/about/communication/communicating.aspx>> – Загол. з екрану. – Мова англ.

The Hanen Programs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://researchautism.net/autism-interventions/types/parent-training-and-support/hanen-program-and-autism>> – Загол. з екрану. – Мова англ.

SOCIAL WORK WITH CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS: COMMUNICATIVE ASPECT

Halyna Leshchuk, Ph.D., Associate professor, Department of Social Education and Social Work, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogic University, Ternopil, Ukraine, h.v.leshchuk@gmail.com

***Abstract.** The article analyzes the specifics of communicative interaction social worker with children with autism spectrum disorders (ASD). It is noted that the formation of communication skills in children with ASD is primarily a problem of social, educational and psychological nature and requires study and practical solutions. The characteristics and forms of communication of children with autism have been outlined. The major programs for development of communicative interaction autistic children have been analyzed. The main stage of the ASD child communication and their implications for planning social worker has been characterized. It's indicated that professional training to work with children with ASD should include five aspects: theoretical knowledge about autism; knowledge of diagnostic tools; adaptation to specific environmental handicaps or disorder in a child (development of an alternative system of interaction); functionality of knowledge and skills that a child learns from the ASD; adaptation of educational and developmental techniques to the characteristics of the child with the ASD. The concept of alternative communication and its importance for the development of communication skills of children with ASD has been revealed.*

***Key words:** communication; social interaction; social work; autism; autism spectrum disorders.*